

כיצד תורמים מדעי החברה והשכלה ליראת ה' ואהבתו?

הרהורים נעקבות מאמרו של הרב שלמה אבינר (צהר א')

פתיחה

מאמר זה נכתב כתגובה למאמרו החשוב של הרב שלמה אבינר שליט"א ב'צהר' א, שכותרתו: "האם לימוד מדעי הטבע מביא לאהבת ה'?"¹. מאמר זה מעלה שאלה נשנה ויסודית. אך, כפי שארצה להראות בדברים הבאים, זו אינה השאלה העיקרית, ולפחות לא היחידה, אותה עלינו לשאול היום בהקשר זה של יחסינו לשאלת לימוד המדעים¹, בשל שיקולים עקרוניים ומציאותיים, שיפורטו להלן. השאלה שצריכה לכוון את הדיון בסוגיה זו, לעניות דעתי, היא השאלה שהצגתי בכותרת: "כיצד תורמים מדעי החברה והטבע ליראת ה' ואהבתו?". שאלת טיבה של השאלה אותה עלינו לשאול בימינו, היא מהותית ביותר, כיון שהשאלה מטבע הדברים מכתיבה את אופי התשובה, ומהתשובה נגזרות מגמות חינוכיות חשובות ביותר. על כן, לא התשובה לשאלה היא העיקר במאמר זה, אלא דוקא החיפוש אחר השאלה העיקרית לזמננו הוא זה שיעסיקנו כאן (בהקשר זה של יחסי המדעים והאמונה).

א. בין התבוננות בטבע למדעי הטבע

שאלה ראשונה: האם יכולים לימודי אמונה לגרום למדעי הטבע להיות ספוגי אמונה? תורף טענתו של הרב אבינר הוא, שמדעי הטבע אינם מובילים לאמונה בה', אלא אמונה בה' הנלמדת בטהרתה, במנותק ממדעי הטבע, מאפשרת, לאחר שגובשה בנפש האדם, התבוננות

1. בכך איני רוצה לומר שהרב אבינר טען כי השאלה אותה הציב במאמרו הינה השאלה החשובה ביותר. יחד עם זאת דומני שמסקנת המאמר אינה לוקחת בחשבון את השאלות אותן אפרט בהמשך מאמרי זה.

אמונית בעובדות הנחשפות במדעי הטבע. טענה זו נשענת על טענה יסודית יותר, כי "המדע עצמו הינו אינדיפרנטי, ניטראלי, לא-איכפתי" והוא (המדע) הינו "הכרת המציאות כאילו במנותק מהקב"ה"². במילים אחרות: המדע הינו מערכת סגורה של כללים הנשענים על עקרון הסיביות, ולא על גורם חיצוני להם כריבוננו של עולם. אני מניח שאף אחד מאתנו לא יעלה על גשר שהמהנדס שתכנן אותו אומר שמבחינת חוקי הפיסיקה אין הוא בטוח שהגשר יעמוד איתן, אבל הוא בוטח בקב"ה. המדע, בצורתו המודרנית, הוציא את הקב"ה מחוץ למשחק. ולכן טוען הרב אבינר שמדעי הטבע אינם מובילים לאמונה.

אך אם כך הוא הדבר, הרי שגם לאחר לימוד תורה רב לא ישתנה המבט על מדעי הטבע, שהרי הם מנותקים מהותית מאמונה! ואם אכן תוכן המבט האמוני אל הטבע הוא "לראות את יד ה' הפועלת בכל"³, ואילו המדע "פורס מסך בפני האור האלוקי ולומד את חוקי הטבע בחושך"⁴ - הרי שאף לאחר לימודי אמונה מעמיקים לא ניתן יהיה להחדיר את הקב"ה אל "תוך" מדעי הטבע עצמם, ולחבר בכך בין שתי המערכות המנותקות במהותן.

לאור דברים אלה עולה השאלה האם בכלל קשור ה'טבע' לאמונה? בענין זה צריך לומר שכנראה מבחין הרב אבינר בין 'מדעי הטבע' לבין 'התבוננות בטבע'⁵. סביר להניח שהרב אבינר יסכים שנוכחותו של ריבוננו של עולם הינה אימננטית בטבע עצמו, וכי הטבע עצמו אינו נעדר נוכחות אלוהית. אלא שאת הנוכחות הזאת יוכל לחשוף אך ורק "מי שלמד הרבה תורה"⁶. היינו: המתבונן בטבע עצמו, ללא הפרספקטיבה המדעית, יכול באמצעות לימודי אמונה לראות את יד ה' הפועלת בכל.

אך מה על המדעים עצמם? האם ניתן מבחינה נפשית לנתק בין הדברים? כמובן שניתן לדבר על חוויית התבוננות בפלאי הטבע, "כי אראה שמיד מעשה אצבעותיך", אך האם זוהי הפגישה השכיחה של האדם עם הטבע? האם איננו נפגשים עם 'מדעי הטבע' יותר מאשר עם הטבע עצמו? או, בניסוח נכון יותר: האם איננו פוגשים ביום יום את הטבע דרך מדעי הטבע? מתניע האדם את מכוניתו, מפעיל את מכשיר המיקרו-גל, משוחח בטלפון, מאזין לרדיו, כל אלה הם מפגשים של האדם עם חוקי הטבע השונים, שעברו תהליך של "מלאו את הארץ וכבשוה, ורדו" וכו'.

במילים אחרות: מה נפשך, אם מדעי הטבע מנותקים מהותית מהאמונה, הרי שלימודי אמונה

2. 'צהרי א', עמ' 34 ועמ' 37.

3. שם, עמ' 41.

4. שם, עמ' 37 עם מעט שינויים לא משמעותיים שלי.

5. בפתח המאמר הוא מתייחס לשני מצבים אלה, אך במהלך המאמר הוא דן בשניהם בחוברת, ואינו מבחין ביניהם.

6. שם, עמ' 41.

לא יעלו ולא יורידו לשינוי ההתבוננות במדעי הטבע כך שיהפכו להיות בעלי משמעות אמונית. ולחילופין, אם מדעי הטבע יכולים להיות מושפעים מתודעת האמונה, הרי שהם יכולים גם להשפיע על האמונה (לכל כיוון, חיובי או שלילי!).

לכאורה אומר הרב אבינר בצדק, שכביכול אין לקב"ה דריסת רגל גלויה ברורה ושקופה במדעי הטבע. מדעים אלה מהווים "מסך" בפני הנוכחות האלוהית, ולא זרקור. אך אם כן מה יועילו לימודי האמונה בהקשר זה של המפגש עם הטבע, האטום והחסום באופן מהותי בפני האמונה?

שאלה זו מחייבת אותנו לבחון שאלה ראשונית יותר, והיא: מה טיבם של מדעים בכלל, ומדעי הטבע בפרט? האם הם אכן מנותקים מהותית מהאמונה? על כך בפרק הבא.

ב. בין מדעי הטבע לתרבות הכללית

שאלה שניה: האם אכן המדע הינו "אינדפרנטי, ניטראלי ולא-איכפתי" ביחס לאמונה? ללא ספק, העמדת הדברים באופן זה, שמדעי הטבע הם "ניטראליים ולא-איכפתיים", מניחה הנחות יסוד גדולות שאך נרמזות במאמר, ודורשות חשיפה ובירור. שהרי מה שעומד ביסוד השאלה החינוכית שמציב המאמר, היא שאלה יסודית הרבה יותר: מה טיב היחסים בין מדע לאמונה? ובענין זה מצאנו בספרות המחשבה כמה גישות⁷. גישה אחת טוענת שמדובר בשני תחומים נפרדים, שלכל אחד מהם מקום מוגדר משלו. כל אחד מהם מתייחס אל אותו עולם, אך מנקודות מבט שונות ומתוך הנחות יסוד שונות, ולכן אין סתירה ביניהם, אך גם לא השלמה וחיבור. גישה זו עולה מפורשות מדברי הרב אבינר, ומשתקפת בדבריו הברורים שמדעי הטבע הם ניטראליים ביחס לאמונה.

אך ישנה גם גישה אחרת, שהבליט אותה בדורות האחרונים הרב קוק זצ"ל. הרב מתייחס בכמה מקומות אל היחס שבין מדעי הטבע לאמונה, ובדרך כלל אפשר לומר שהוא תפס את המדע כביטוי למגמות תרבותיות, רוחניות וחברתיות רחבות ומקיפות, ולא רק כנתוני מעבדה מוגבלים. נראה כמה דוגמאות. כך כותב הרב:

המחשבה הקוסמולוגית גם היא גרמה לפעול שינוי גדול במהלך החיים הרוחניים.

(אורות הקודש' ב עמ' תקמא)

כבר במשפט זה אנחנו נפגשים עם תפיסתו העקרונית של הרב, הרואה את התיאוריה המדעית כבלתי מנותקת מירוח הזמן. היא משפיעה עליה ומושפעת ממנה בו זמנית. והרב מפרט:

7. עיין בספרו של פרופ' שלום רוזנברג 'תורה ומדע בהגות היהודית החדשה', משרד החינוך והתרבות, האגף לתרבות תורנית, ירושלים התשמ"ח.

הרעיונות אשר נספגו מהציור הקטנטן של העולם הכללי... הולמות הן לאותה הקטנות של צמצום הסביבה.

בתקופה הטרומ-מודרנית אנו רואים, לדברי הרב, את השפעת ה'סביבה', קרי התרבות הכללית (הכוללת את אורח החיים במילואו), על המדע. הסביבה המצומצמת והסגורה בה חי האדם, והאופק התרבותי והחברתי הצר שלו, הובילו את האדם לניסוח תפיסות מדעיות 'קטנטנות' ומוגבלות מאד.

והרוח החדש הכללי, שבא לרגלי ההרחבה המדעית של ציור החוש כלפי ההויה המוחשית.

כאן ההשפעה היא בכיוון הפוך. התרבות הכללית ('הרוח החדש הכללי') משתנה בעקבות התקדמות המדע ('ההרחבה המדעית'), ובמיוחד ההתרחקות מהתפיסה החושית של העולם אל תפיסות מופשטות יותר, כפי שמבואר בהמשך:

... מוכרח הוא ('הרוח החדש הכללי' הנובע מ'ההרחבה המדעית') לחדש בהתרחבו בין המונים רבים צורה חדשה של העולם הרוחני וכל קשר מחשבותיו.

כאן אנו רואים את השפעת התרבות הכללית והמדע החדש, על התפיסה הרוחנית של בני אותה תרבות. יש לנו כאן מהלך משולש: המדע משנה את התרבות הכללית, אליה חשופים גם המאמינים, ורוח כללית זו משנה את פני האמונה. שינוי זה מחייב כמובן התייחסות רוחנית מתאימה:

צריך (חידוש רוחני זה) לימוד מרובה איך לכוון הכל מחדש בתכלית התיקון.

הדוגמא השניה מתייחסת לניתוח ישיר יותר של תופעת הכפירה המודרנית. בניתוח התופעה תר הרב אחר השורשים התרבותיים-פילוסופיים של התופעה:

החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים עם הכלל...

(אורות התשובה' ד, י)

כאן אנו מוצאים בת-קול למגמתו של המדע החדש, החותר לכלל המכונה בשם 'התער של אוקהאם', המלמד אותנו שתיאוריה מדעית טובה היא זו המסבירה מקסימום פרטים בהסתמך על מינימום עקרונות, כלל שאומץ במדעי הרוח והחברה לא פחות מאשר במדעי הטבע. עמדה זו מקובלת על חוקרי תרבות רבים, שאין כאן המקום למנותם, החותרים למצוא את הקשר הפנימי שבין רכיבי התרבות השונים. אף בבואנו לנתח היום את הדור החדש של המתחנכים, אנו עדים באופן מוחשי מאד לאופי התרבות הכללית אותה הם סופגים מתוך הסביבה המדעית-טכנולוגית בה הם מצויים.

אתן שלוש דוגמאות, ולא דווקא מהבולטות ביותר, אך הנוגעות לחיי היום-יום שלנו, והמבליטות מערכת קשרים זו. האחת כללית, נוגעת לסגנון החשיבה המתפתח, ולתפיסת האדם את 'סביבתו המצומצמת'. השניה נוגעת למערכת הערכים המוסריים הגלומה בכיוון המחקר והפיתוח בן ימינו, במיוחד בסביבה הטכנולוגית בימינו. הדוגמא השלישית נוגעת לתפיסת האדם המודרני את המושג 'ידע', משמעותו, הדרך לרוכשו והתייחסותו אל גופי ידע אחרים.

ובכן, הדוגמא הראשונה מתייחסת אל מקומו המרכזי של הימדע השימושי, או הטכנולוגיה, על תרבות דורנו. הדוגמא הבולטת היא 'דור האינטרנט'. צורת החשיבה האינטרנטית בפרט, וה'מחשבתית' בכלל, ממירה את המציאות הממשית במציאות וירטואלית-דמיונית. ללא ספק משפיע שינוי זה על סגנון החשיבה של דורנו, הנוטה אל המופשט והיצוגי הרבה יותר מאשר אל החושי והריאלי. האינטרנט משנה שוב את מושג הימקום וה'סביבה' של האדם. היכפר הגלובאלי הצטמצם בשנית. נכון, שלא מדובר כאן במדעי הטבע במובן של התקופה הקלאסית, אך האם יש מדעי הטבע ללא מחשב? ומהם הגבולות היום של המונח 'מדעי הטבע'? האם יש למי שהוא ספק בדבר ההשפעה הכבירה של תרבות מתפתחת זו על כל אדם בן זמננו?! ולמען הסר ספק: ההשפעה יכולה להיות לטב או למוטב.

דוגמא שניה: דומה כי המדע הטהור נדחק מפני המדע הטכנולוגי-שימושי. צא וראה את 'חברות ההיי-טק' הצצות כפטריות לאחר הגשם.

מהי משמעותו הנפשית-חברתית-תרבותית של תהליך זה? איזה סולם ערכים מאפיין גל חברתי זה? ברור שיש כאן פיתוח של מצוינות חשיבתית מן המעלה הראשונה, העפלה לתחומי הפשטה לא מוכרים מחד, וחלומות התעשרות חומרניים מאידך. פיתוח המצאות בתחומי התקשורת למשל, מחייב ראייה גלובאלית, חשיבה עתידנית לא מבוטלת, בניית מערך אסטרטגי ארוך-טווח ורחב-היקף. לא ייתכן שלכל התנועות הנפשיות הללו לא תהיה השפעה על האמונה ויראת השמים.

דוגמא אחרונה: 'התפוצצות הידע' המאפיינת את המדע בן-זמננו, והמובילה למידור של תחומי ידע שונים, על אף שיש ביניהם קשר עקרוני, הנה בעלת השפעה רבה על תפיסת איש המדע את עצמו כאיש מקצוע בתחום ספציפי ביותר. בקרב הלומדים שולטת מגמת ההתמקצעות, והעדפת הצורך ביצירת תהליכים לשם השגת מידע ("עוקר הרים") על פני צבירתו בזיכרון ("סיני"). האם אפוא זו אינה משפיעה על האדם המאמין, ובפרט על הנער והנערה הקולטים תפיסות אלה מן האויר ממש? ניתן היה להאריך בדוגמאות אין ספור כדי להצביע על יישום תפיסתו של הרב במציאות המדעית-טכנולוגית בת ימינו.

הבה נגבש את תורף דברינו עד כה. בבואנו לדון בשאלת הקשר בין לימוד מדעי הטבע לאהבת ה', עלינו לתפוס את מדעי הטבע לא באופן הצר והמוגבל של תכניהם הספציפיים, אלא יש לבחון אותם בהקשר תרבותי רחב. הקשר זה גורם לכך שלא נוכל לתפוס אותם כ"אינדפרנטיים,

ניטראליים ולא-אכפתיים" בהקשר לאמונה. נהפוך הוא, בשל ההקשר התרבותי הרחב שלהם הם בעלי פוטנציאל השפעה משתנה על המאמין. חשוב להדגיש שהשפעתם על המאמין יכולה להיות חיובית או שלילית, אך בודאי שאינה במצב 'אדישי' ביחס לאמונה.

ג. בין התורה למציאות

שאלה שלישית: מהם התחומים אותם יש לחקור על מנת לבחון את שאלת הקשר שבין מדעי הטבע לאמונה?

כיצד ניגשים לשאלה סבוכה זו? לאור דברינו הקודמים נראה כי שתי דרכים שונות נפתחות בפנינו, והן נובעות משתי התפיסות אודות מדעי הטבע שתוארו בפסקה הקודמת.

א. הממוקדת - מדעי הטבע כתחום מצומצם וממוקד.
ב. הרחבה - מדעי הטבע כתחום המשפיע על הלכי רוח וסגנון מחשבה וחיים רחבים, ובה במידה מושפע מהם.

אם מדעי הטבע הינם תחום מצומצם וממוקד, הרי שמידת השפעתם על חיי הנפש של האדם (ובכללם האמונה) וההפך, מוגבלת ביותר. אז ניתן לקבוע את טיבו של היחס האמוני הראוי למדעי הטבע על סמך קביעה ברורה וחדה, פחות או יותר, של טיבו של העיסוק המדעי, והתאמתו לערכי התורה.

אך אם מדעי הטבע נשענים על התרבות בכללה, הרי שמדובר בתופעה **כוללת** מאד **מורכבת** מאד ובעלת **השפעה** רבה מאד.

א. **כוללת** מאד - כיון שהיא נוגעת כמעט בכל שטחי החיים. סגנון החשיבה והרגש, תפיסת האדם את עצמו וחברתו, תפיסתו את העבר והעתיד, בקיצור כל תחומי החיים כולם נושקים לאופייה של התרבות הכללית, המצמיחה את מדעי הטבע מתוכה, וצומחת מהם בו זמנית.

ב. **מורכבת** מאד - כיון שמדעי הטבע, לפי גישה זו, הם קצה פירמידה, שבסיסה ההולכים ומתרחבים הם תחומי התרבות השונים. מדובר אפוא בתחום מורכב ומסובך מאין כמותו.

ג. **בעלת השפעה** רבה מאד - מכיון שלא מדובר בתחום ממוקד הפתוח רק בפני אנשי מקצוע מובהקים, אלא בתחום רחב (לפי הנחה ב'), הרי שגם ההדיוט בתחומים האמורים מושפע על כורחו מירוח הזמן! הדברים יפים במיוחד בתקופתנו, שבה המדע הטהור נדחק בפני המדע השימושי, והמדע השימושי חודר לרשות היחיד ולכל רשויות הרבים שבהן שוהה האדם. על כן, אין משמעות רבה לשאלה מתי על האדם ללמוד מה? אלא כיצד מחנכים לאמונה ואהבת ה' במציאות תרבותית מסוימת.

הנפקא מינא בין שתי התפיסות ברורה. גישה א' תטיל את עיקר הדיון על מקורותינו, באשר המציאות הינה יחסית מוגדרת. גישה ב', הטוענת לתפיסה הרחבה, מחייבת ניתוח מעמיק מאד של כל המרכיבים הכלולים בחשיבה המדעית. ניתוח זה כולל עקרונות שני שלבים

מובחנים. האחד: חשיפה לא-שיפוטית של השורשים הרוחניים-ערכיים של תרבות מסוימת. והשני: תהליך שיפוטי, שבו, מתוך מבט תורני מובהק, נבחנות המגמות התת-קרקעיות והגלויות של התרבות, ומידת התאמתן לערכי תורתנו. לפי גישה ב', בה נוקט הרב זצ"ל, עלינו לבחון את המקורות הנפשיים (שכליים, רגשיים, התנהגותיים) לפעילות המדעית הספציפית, בהקשר של היחיד והחברה הפועלת ישירות בתחום זה. עלינו לבחון את הרקע התרבותי הכולל המצמיח סוג פעילות כזה, ואת השפעת הפעילות המדעית על התרבות הכוללת. לבסוף עלינו לבחון את יחסי הגומלין בין הציבור הרחב לקהילה המדעית ולהישגיה. אם בעבר הקהילה המדעית היתה מנותקת ושבויה במגדל השן שלה, הרי שהיום, עם התרחבותה של ההשכלה וזמינותו של הידע, רמת החשיפה של הידע בפני האוכלוסייה הלא-מקצועית הינה רבה מאד. בודאי שאין להסתפק בקביעות דוגמת חוסר היושר האינטלקטואלי של גדולי המדע. האם בכך ניתן למצות את שאלת השפעת המדע על האישיות בכלל ועל המוסר בפרט? לכן, עלינו לשחזר את התהליך המופלא של ניתוח התרבות המודרנית בידי הרב קוק בדור הקודם, ולנסות כ'ננסים הרוכבים על גבי הענק', לפענח את צפונותיה של התרבות הנוכחית, להעריך את משמעותם הרוחנית של מרכיבי יסוד אלה, וכמובן, לנסח דרך חינוכית-רוחנית פעילה לבחינת ההשפעה של תרבות זו על עובד ה'. רק ניתוח זה יוכל להיות בסיס לקביעות חינוכיות המחייבות או שוללות תופעת כאלה ואחרות.

ד. כיצד תורמים מדעי החברה והטבע לאהבת ה' ויראתו?

על בסיס השאלות הקודמות אציב את השאלה שנראה לי שעליה להישאל בזמננו, כיון שהיא משקפת את חזית ההתמודדות העיקרית (בלא לגרוע משאלות רבות וחשובות אחרות). נבהיר את השאלה:

● **כיצד...? ולא האם...?** - השאלה "האם למוד מדעי הטבע מביא לאהבת ה'?" מטילה ספק יסודי ועקרוני ביחס שבין שתי התבוננויות על המציאות, זו של תורתנו הקדושה וזו המדעית. כמובן שזו שאלת מפתח, אך היא איננה רלוונטית כלל ועיקר. אילו למדעי הטבע היה מעמד הלכתי ורעיוני של עבודה-זרה, אזי כמובן לא היה מקום לדיון מורכב, והמסקנה היתה ברורה. אך כיון שאף אחד אינו חושב כך, וכיון שמדעי הטבע, ומדעים בכלל (ראה להלן) הם עובדה קיימת ומושרשת היטב בכל שכבותיו של הציבור התורני, וכיון שיש להם השפעה נפשית ותרבותית רבה מאד, הרי שיש לראות אותם כעובדה נטועה היטב שלא ניתן לדחוק אותה מחוץ לחיינו. במצב עניינים שכזה מהי משמעות השאלה "האם"? אילו מסקנות רחבות (לא ליחידים סגולה) ניתן לגזור מהם למכלול החברה היהודית ולחברה הציונית-תורנית בפרט? השאלה "כיצד...?", לעומת זאת, מניחה את קיומה של תרבות מדעית בעלת עוצמה רבה

והשפעה רחבת היקף, והיא בוחנת את משמעות קיומה בצד תורתנו, ואת הדרך שבה היא יכולה להפרות את האמונה בדורנו.

● **מדעי החברה והטבע** ולא רק **מדעי הטבע** - הדגשת מדעי הטבע מתעלמת במופגן מהשינוי הרב שחל במפת המדעים הכללית, ומכניסתם של מדעים צעירים יותר, שלא הופיעו בתקופה הקלאסית, ולכן אינם מהווים מושא לדיון בכתביהם של קדמונינו. כלכלה, מנהל עסקים, פסיכולוגיה, משפטים, תקשורת, יחסים בינלאומיים. כמו כן יש כאן התעלמות מתחומי האומנות השונים, התופסים מקום הולך וגדל בקרב הדור הצעיר. הדגשת מדעי הטבע הקלאסיים מתעלמת מכניסתם של מדעים-מדויקים צעירים אך רבי השפעה, כמו מחשבים, הנדסה לתחומיה השונים, אלקטרוניקה ועוד. המאפיין את המדעים הללו הוא התרחקותם מהעולם המוחשי. המחשב נדמה יותר כיצירה אנושית מאשר כניצול יעיל של חוקי טבע. קדימותם של מדעי החברה, קשורה גם באופי של הפיתוח המדעי, שהוא מושפע מתפיסות ויעדים חברתיים. למשל; שאלת השתלטות הטכנולוגיה על העולם מול תפיסת עולם "ירוקה", החותרת אל הטבעי והראשוני. כיצד משפיעים כל אלה ומושפעים מהאמונה ויראת השמים? זו, כך דומה, השאלה בזמננו אנו.

● **כיצד תורמים...? ולא האם מביאים...?** - לאור מורכבות שאלת היחסים ההדדיים בין עולם המדע בכללותו לעולם האמונה, נראה שהשאלה אינה בינארית, קרי: האם מדעי הטבע **מביאים או אינם מביאים** לאמונה? מדובר במערכת יחסים מורכבת ומסועפת, ולכן השאלה צריכה להיות רחבה יותר, ורגישה יותר לתהליכי נפש עדינים. על כן הננו מעדיפים את הניסוח "כיצד **תורמים**...?". העובדה שתהליך גיבוש האמונה בנפשו של האדם הינו תהליך מורכב ואינסופי, קשורה בין היתר לכלליותו של כוח האמונה, הניזון ומזין את חלקי הנפש השונים.

ה. כיווני השפעה אפשריים

א. במשנת הרמב"ם

כדי להמחיש את כוונתנו, נפתח ברמב"ם, בקיצור שאינו ראוי לעומק דבריו. מדעי הטבע וההיגיון מהווים, לדעת הרמב"ם, בראש ובראשונה 'מצעי' לאמונה המעמיקה⁸. אלא שיש להעמיק מאד בתפקידו של 'מצעי' זה ביחס לאמונה בה'. האם 'המצעי' הוא רק בבחינת "מכשיר לאהבת ה'?"⁹, או שמא הוא מהווה צורת הסתכלות שבאמצעותה פונה האדם בשכלו להשגת הא-ל? כשמציע הרמב"ם את 'תורת התארים השליליים' ביחס להשגת הא-ל, הוא מקצה

8. עיין בפתיחת מו"נ, ובהרחבה בח"א פל"ד "הסיבה השלישית" ואילך (שם מדגיש הוא את החשיבות

9. להקדים את ה'מצעים' לתכלית ואכמ"ל), פני"ט ועוד.

הרב אבינר, שם, עמ' 33 ואילך.

מקום מיוחד במינו למדעים:

ומשום כך יש שייגע האדם שנים מספר בהבנת מדע מסוים ובירור אמיתת הקדמותיו כדי שיתפוס דבר נכון, תהיה תוצאת כל אותו המדע שנשלול מה' ענין מסוים שלמדנו בהוכחות כי בטל הוא לייחס לו (לה') אותו העניין. ואחד הרשלנים בעיון לא הוכח לו זה, ויהיה באותו הדבר אצלו ספק.

(מו"נ, מהד' הרב קאפח, ח"א פני"ט)

הידע הנרכש במדע מסוים מתוך מדעי הטבע, הופך להיות נתון הנשלל מהא-ל. יש כאן מעין תפיסה דיאלקטית, הידע קיים בשכלו של האדם, והוא הופך להיות תכונה הנשללת מה'. "הרשלן"¹⁰, שלא התאמץ להשיג את מדע הטבע הנ"ל, או שאין בכוח שכלו לעשות כן, ממשיך לחיות בספק מסוים ביחס לה', כיון שהוא עשוי לייחס לו בטעות תארים חיוביים מסוימים. השגה מדעית זו איננה רק 'מכשיר', המנותק מתוצאת הפעולה שנעשתה באמצעותו, כמו שהפטיש נשאר, בסופה של עבודת הנגרות, מנותק ונבדל מהארון שנבנה באמצעותו. ההשגה המדעית דומה יותר למיומנות של שימוש בשפה. לא ניתן ללמוד תורה ללא רכישת שפה כלשהי. לאחר רכישת מיומנות זו - היא הופכת להיות מרכיב פעיל ובלתי ניתן לניתוק מהתוכן הנלמד. כאן ההשגה המדעית היא ערוץ ההתבוננות השכלית (במהופך) של האדם בא-ל. אין אפשרות לנתק בין הדבקים האלה¹¹.

ב. במשנת הרב קוק

אין ספק ששורש האמונה אצל הרב קוק פנימי הוא, ונובע מ"עצם החיים הישראליים, [ש]הם

10. עיין דברי הרב קאפח שם בהערה 10.

11. ביחס לשאלתו של הרב אבינר: אם כן, מדוע לא כלל הרמב"ם את לימוד המדעים במצוות תלמוד תורה? נדמה לי שניתן לתרץ זאת באמצעות דברי הרמב"ם במו"נ ח"א פל"ד, המונה חמש סיבות המונעות מהאדם ללמוד "בעניני האלוהות". הסיבה השלישית היא "אריכות המצעים". הרמב"ם מתאר שם את להיטותו של האדם להגיע ל"יתכליות", ולא לרכוש בעמל רב את התנאים הנדרשים לתכליות אלה. ובהמשך דבריו קובע הרמב"ם: "ואילו לא ניתנה לנו ההשקפה בדרך האמונה (הכוונה למסורת), עיין שם הערה 35) כלל, אלא נזקקים היינו לתבונה השלמה... ובאימות כל מה שצריך לאמתו בהוכחה, וזה לא ייתכן כי אם לאחר המצעים הללו הארוכים, היה דבר זה גורם למות כל בני האדם בטרם ידעו כי יש אלו-ה לעולם או שאין שם אלו-ה... אבל היחידים, והם השרידים אשר ה' קורא, לא תושג להם השלמות אשר היא התכלית כי אם לאחר המצעים". דומני שדרישה שאיננה ניתנת למילוי אלא על ידי בודדים, לא בגלל מעמדם ותפקידם, כמעמדו של הכהן הגדול או המלך, למשל, אלא מפאת חולשתם האנושית, אינה יכולה להיות מנותקת וסגורה בפני המון העם, ולכן לימוד מדעים לפני מדעי האלוהות, אינו יכול להיכלל במצוה המיועד לכלל ישראל, כשם שלא ניתן לצמצם את לימוד התורה רק ליכנסים לארמון! לראות את פני המלך, ואף לא להולכים בחצירו בלבד. מכל מקום ברור שהרמב"ם אינו מתייחס למצעים אלה כאל התורה עצמה, אלא כאל מרכיב בלתי מנותק (כמו השפה) מהלימוד המעמיק של התורה.

כלולים רק בנקודת אהבת השי"ת, ואהבת שמו ית' דוקא בשם ד' אלוקי ישראל", ותכונה זו "אינה צריכה לא מחקר ולא פילוסופיה, ולא שום תבלין שבעולם, לקיומה ולעצם הווייתה" ('איגרות הראיה', ח"א סי' מד). אולם, זו היא בחינת תורה שבכתב, אותה "אנו מקבלים על ידי הציור היותר עליון ויותר מקיף שבנשמתנו", אך "בתורה שבע"פ אנו יורדים כבר אל החיים", אותה אנו מקבלים "בצינור השני שבנשמה, בצינור המתקרב לחיי המעשה", ועליה אומר הרב "ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ד'". ובתורת האדם הזאת כלולים החיים על כל סדריהם: "וצריכה ארץ ישראל להיות בנויה, וכל ישראל יושבים עליה, מסודרים בכל סדריהם, מקדש ומלכות, כהונה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסיהם, אז חיה היא תורה שבעל פה בכל זיו תפארתה" ('אורות התורה' פרק א). וישראל היושבים בארצם צריכים לכלול "את כל השדרות האנושיות השונות, מן רום האינטליגנציה האמנותית, הפרושית, המשכלת והקדושה, עד המערכות הרחבות, הסוציאליות, הפוליטיות והאקונומיות, ועד הפרולטריון לכל פלגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם"¹².

ניתן עקרונית לטעון, שמצבי החיים השונים, ובכללם תכונתה של "האינטליגנציה האמנותית, הפרושית והמשכלת...", הם בבחינת אמצעי ומכשיר לקליטת "הופעת הקודש היותר עליונה, שמפני רוב קדושתה אינה יכולה להיות מוארת בגלוי באור תכוני שיש לו צורת קודש בולטת" ('ערפלי טוהר' עמ' ו). אך מכשיר זה, המתואר "כצינור השני שבנשמה", האם אינו משפיע על אופייה של "הופעת הקדש", כאותה ההבחנה המפורסמת בין השגותיהם של נביאינו, בן הכרך ישעיהו ובן הכפר יחזקאל?! מצבי החיים השונים, ומדעי החברה והטבע, מעצבים את אישיותנו, והם שותפים ליתורת האדם המעצבת את הצינור השני שבנשמה. השפעה זו יכולה להיות לטב או למוטב: יכולה השפעה זו לצמצם את המבט ולאטום את האזניים, או לחילופין, יכולה השפעה זו להופיע כתביעה רוחנית גדולה, המקדימה לעיתים את הופעת רזי תורה, והיא מופיעה "כחוצפה דעקבתא דמשיחא" (שם, עמ' א).

גם אצל הרב זצ"ל, כמו אצל הרמב"ם, אין המדעים ותורת האדם בכללה מכשיר טכני וחיצוני גרידא, אלא הם מעצבי המבט, מכווני החשיבה, ומחוללי הרגש, ותורה שבעל פה מתעצבת לפי כלי קיבול זה. בלעדי כלי קיבול זה אין קיום לתורה שבעל פה, היוצאת לגלות ויורדת ל"עומק תחתית" (שם, עמ' כה).

אם כנים הם הדברים, ואם אכן העם בכללו אינו יכול להימלט מתרבות החיים השוצפת וקוצפת, על אורותיה וצלליה, מוטל עלינו, כמו על הרב בדורו, בעונה גדולה, לתור אחר

12. 'אורות', למהלך האידאות בישראל, עמ' קד. פסקה זו מכוונת אמנם לעמים כולם, אך ברור שם שעם ישראל צריך לכלול את כל הרכיבים הללו לשם מילוי תעודתו.

האורות הנחבאים בתוככי התרבות העכשווית, לחלץ את האורות האלה, ולבנות מהם את "הצינור השני שבנשמה", שבתוכו יופיע הקודש בכל עוז.
לא נוכל לנתק את הדור מרוח הזמן, חובה עלינו "להעלות את המחשבות והמידות הנפולות... למקור שורשן בקודש" (שם, עמ' א).

